

Кривошея І.І., Кривошея Ір.І., Якименко Л.М.

**ІСТОРІЯ УМАНЩИНИ НА СТОРІНКАХ «КІЄВСКОЙ СТАРИНЫ»:
ПРОБЛЕМАТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ПУБЛІКАЦІЙ**

У статті здійснено змістовий, проблемно-тематичний і жанровий аналіз краєзнавчих матеріалів, що стосуються історії міста Умань й Уманщини, видрукованих у журналі «Кієвская старина» (1882–1906 рр.). Серед авторів наукових, науково-публіцистичних, художньо-документальних, епістолярних і фольклорних текстів вказано низку знаних в Україні й у світі істориків (В. Антонович, В. Доманицький, М. Левицький, О. Левицький, А. Скальковський, Я. Шульгин та ін.), котрі проливають світло на виникнення міста Умань, події Коліївщини й розгортання гайдамацького руху, побудову «Софіївки», на розвиток культури й освіти регіону, на політичне, економічне й релігійне життя Уманщини.

Ключові слова: *«Кієвская старина», Умань, Уманщина, Коліївщина, Іван Гонта, Максим Залізняк, Василіанський монастир, краєзнавство.*

XIX століття увійшло в історію як століття «національного відродження», передусім – духовного. В умовах, коли українські землі перебували в складі двох імперій, а українська мова й література, особливо в Росії, знаходилися під постійною цезурою та тиском – чого варті лише Валуєвський циркуляр та Емський указ – нова українська «еліта» (історики, прозаїки та поети) використовували будь-які легітимні можливості популяризації «рідного слова та славної минувшини».

Особливу роль у цьому процесі «національного відродження» відіграв часопис «Кієвская старина» (далі – «КС»), який став першим національним

науково-історичним щомісячником, що виходив друком протягом 1882–1906 рр. здебільшого російською мовою й лише з 1907 року – українською. У 1907 р. також було змінено назву журналу на «Україна» [5, с. 34]. Значення «КС» в науковому та літературному процесі України кінця ХІХ – початку ХХ ст. навіть важко переоцінити. Упродовж чверті століття журнал не тільки виконував роль наукової установи, яка значною мірою спрямовувала розвиток гуманітарних наук в Україні, але й був помітним явищем громадського життя, осередком національно-культурного руху [17, с. 5].

Редакторський та авторський колектив часопису наполегливо доводив думку про право нашої нації на розвиток своєї культури, тому, як вважає В. Погребняк, характерною особливістю публікацій стала їхня національна спрямованість [38]. У зв'язку з цим найбільша заслуга «КС» в тому, що вона зберігала українську історію та культуру, дбала про їх незалежний розвиток й утвердження, залишаючись упродовж тривалого часу чи не єдиним рупором національної думки у підросійській Україні. Окрім цього, з часу існування щомісячника українська журналістика вже не мала «білих плям», адже з'явилося видання, яке репрезентувало українство та формувало його національну свідомість [11, с. 76].

Біля витоків «КС» стояли провідні українські вчені: В. Антонович, О. Лазаревський, М. Петров, О. Кістяківський, О. Левицький, І. Каманін, П. Житецький, М. Костомаров, М. Стороженко, Д. Багалій та ін. Більшість із них належали до Київської Старої громади – культурно-освітньої організації української інтелігенції, основний зміст діяльності якої полягав у поширенні знань серед народу, у розвитку української мови, літератури, вивченні історії та етнографії й був спрямований на відродження української нації.

Взагалі у виданні «КС» брали участь понад 450 авторів та кореспондентів. Автори журналу були представниками різних наукових шкіл, однак переважна більшість його співробітників сформувала своє наукове кредо саме в стінах Київського університету. Закінчили цей навчальний заклад три з чотирьох редакторів «КС» (О. Лошкевич,

В. Науменко та Є. Кивлицький, а Ф. Лебединцев був вихованцем Київської духовної академії) [44, с. 35].

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського зберігає у своїх фондах повні комплекти «Ківской старины» та довідкові видання до журналу. Ювілейна виставка, до речі, і в он-лайн режимі, пропонує фото співробітників часопису, покажчики «КС», ілюстрації цього журналу [18].

На сайті Інституту високих технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка розміщено електронний архів «КС» («Київська минувшина») за 1882–1907 рр. у форматі pdf. та doc. [19], що суттєво спрощує доступ до унікальних джерел.

Історії видання «КС» та комплексному аналізу її матеріалів присвячено кілька спеціальних наукових досліджень, у тому числі дисертаційних. Вивчалися та продовжують вивчатися різні аспекти багатогранної діяльності «КС», її внесок у розширення джерельної бази історії України, у розвиток історичної науки, етнографії, фольклористики, літературознавства [2; 5–6; 9; 10; 11–12; 17–20; 24; 31; 33; 37–40; 44].

Також на сторінка «КС» розміщена значна кількість краєзнавчих матеріалів, серед котрих історичні розвідки, щоденники, спогади, епістолярій, свідчення очевидців і сучасників, науково-публіцистичні твори. Історія Уманщини з найдавніших часів і до поч. ХХ ст. стає об'єктом вивчення й висвітлення десятка дописувачів «КС». Ці тексти слугують унікальним цінним джерелом для відтворення загальної канви заселення й розвитку краю, виникнення міста Умань, спорудження дендрологічного парку «Софіївка», а також для дослідження різних аспектів – культурних, освітніх, релігійних – життя цього краю.

Місто Умань, історію котрого на сьогодні виводять від 1616 р., у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. було одним із найрозвиненіших у східно-подільському регіоні. Значний рівень соціально-економічного, демографічного та культурно-освітнього розвитку, який мав місце в ті часи, був зумовлений особливостями географічного розташування та попереднім

історичним розвитком цього населеного пункту. Крім того, «візитною карткою» міста можна вважати його багату історико-архітектурну спадщину. Також унікальною пам'яткою минулого є уманські підземні ходи, формування яких розпочалося ще в XVII ст. і які ще практично не досліджені [4, с. 37], а тому час від часу з'являються шукачі пригод і скарбів, які намагаються віднайти цінні історичні артефакти в лабіринтах під Уманню та на території «Софіївки».

Натяк на це був зроблений ще в 1882 р. у «КС» А. Смоктієм: «Часто мені доводилося чути від старожилів, що з саду («Софіївки». – Авт.) в місто є підземний хід. Починається він, як стверджують, на південь від каскаду між камінням гігантської долини; це місце знаходиться нижче від того, де зараз стоїть статуя Купідона. Про достовірність цих чуток сказати не можу. Але все-таки можна думати, що щось подібне викликало таке припущення. Кажуть також, що тут Потоцький зарив свій скарб. Місцевість, на якій розкинулася «Софіївка», часто служила місцем отаборіння різних ворогуючих сил, тому можна висунути припущення, що тут сховано не мало скарбів. Про це свідчать нещодавно відкопані речі» [51, с. 436 – 437].

У 1940 році, коли назва парку була змінена на «Сад Софії в місті Умані – парк Третього інтернаціоналу», один із його працівників Л. А. Казаринов також згадує у своєму путівнику про підземний хід, який тягнеться по ліву сторону вздовж русла річки Кам'янка. У рукописах він робить зауваження: «Багато старожилів стверджують, що під цим величезним каменем (мається на увазі «Грот страху й сумнівів» у районі «Долини гігантів») прихований вхід у підземний тунель, який веде в місто, до колишнього католицького Василіанського монастиря. Вхід замаскований і непомітний» [47]. І дійсно в 1980 році після т.зв. «софіївської повені» було відкрито чимало провалів: земля в багатьох місцях парку просіла чи попровалювалася на значну глибину в підземні порожнечі невідомого призначення й походження. Так була знайдена й відкрита ціла мережа тунелів на лівому боці р. Кам'янки, недалеко від водоспаду, у напрямку Тарпейської скелі. Її вивченням тоді

зайнялася група ентузіастів-школярів із різних шкіл Умані, членів археологічного гуртка при Уманському краєзнавчому музеї [48]. На жаль, учені-археологи до цього не долучилися, а тому підземний світ міста ще чекає на своїх фахових мандрівників-дослідників.

Краєзнавчі матеріали щодо Умані й Уманщини «КС» за тематичним принципом можна об'єднати в кілька груп. Перша – це, безумовно, корпус матеріалів, що стосуються Коліївщини (1768) й Гайдамаччини загалом [3; 7; 27; 29; 41–43; 45; 49; 54–60], подій в Умані в період гайдамацького повстання [33], долі Максима Залізняка й Івана Гонти [34; 36]. Такий значний інтерес до подій другої половини XVIII ст., крім, власне, змісту й значення самої історичної події, її причин і наслідків, обумовлений низкою факторів. Як і тоді, так і до сьогодні залишається дуже багато спірних питань, а також практично антагоністична оцінка антипольського національного-визвольного повстання в Україні у XVIII ст. на Правобережжі в українській, російській, польській і єврейській історіографії, адже «катастрофа 1768 г. служит как бы гранью, отделяюще бурный кровавый период в истории Умани от новейшего, мирного, когда последовало вторичное восстановление города и началось спокойное, уже не прерывавшееся его развитие. Но до какой степени город упал после 1768 г., это видно, между прочим, из того, что даже в самом конце XVIII века в нем числилось 1 415 душ жителей, в том числе 136 д. христиан и 1 279 д. евреев» [16, с. 392 – 393].

І. Фицик, котрий досліджує історію Правобережної України др. пол. XVIII – пер. пол. XIX ст. [48], послуговуючись мемуарами польської шляхти, а також іншою спогадовою літературою й епістолами, видрукованими в часописі «КС» [33–36; 45], «ознайомившись зі змістом «КС», теж виокремлює два тематичні блоки: 1) описи подій 1768–1769 років, котрі шляхтичі називають винятково «Коліївщиною» та «Уманською різнею»; 2) Листопадове повстання 1830–1831 років на Правобережжі [52].

Антифеодальне визвольне повстання 1768–1769 років, яке було достатньо популярною темою для XIX століття, знайшло своє відображення

в низці мемуарів, опублікованих на сторінках часопису. Серед них можемо згадати передусім «Отривок из записок анонима 1768 г.» [36], а також підготовлені до друку В. Антоновичем «Описание бедствия, постигшего Умань и всю Украину в 1768 г.» [35] та «Записки Карла Хоецкого (1768–1776)», у яких останній згадує гайдамаків із Запоріжжя, що брали участь в уманських подіях [3]. Крім того, виданий Т. Рильським (1841–1902) «Рассказ современника о приключениях во время «Колиивщины» [45].

Справа в тому, що батько Максима Рильського Тадей записав від свого діда Ромуальда спогади про події «уманської різні». Дід був учнем василіанської школи під час взяття Умані гайдамаками в 1768 році. Прив'язаний для розстрілу до стовпа, 14-літній хлопець почав співати: «Пречиста Діво, мати руського краю...». Здивований гайдамацький отаман помилував не тільки малого шляхтича, а й усю групу засуджених на смерть поляків і євреїв. Тадей записав і опублікував це дідове оповідання в «КС» з приміткою: «Для уразумения современности и некоторого предвидения будущего» [45].

Друга група – історія міста Умань із найдавніших часів і до авторського сьогодення [16; 51], у якій варто виокремити мемуарні тексти й наукові дослідження функціонування духовних і навчальних закладів, зокрема Уманського василіанського монастиря та школи при ньому [8; 13; 26; 28; 30]. Не можна не згадати й про постійний інтерес до уманської перлини дендропарку «Софіївка», про яку пише, наприклад, А. Смоктій [51].

У своїх численних наукових розвідках уманський краєзнавець, доктор історичних наук, широко знаний в Україні та в Польщі дослідник українсько-польської політичної, економічної, культурної взаємодії на Правобережній Україні І. Кривошея розглядає краєзнавчу тематику й, опираючись на архівні матеріали, солідну історіографічну базу, серед якої насамперед публікації в «КС», представив дослідження історії Умані, особливо періоду перебування міста у власності родини Потоцьких [21], і культурного життя Умані в 1726 – 1832 рр. у світлі мемуарної літератури [22]. Він наголошує на тому, що

«перші спроби написання історії Умані <...> датуються ще ХІХ ст., але у них домінує інформація про повстання 1768 – 1769 рр. та будівництво «Софіївки» [22]. У цьому контексті якраз і потрібно згадати про «Краткий очерк истории города Умани» [16, с. 381 – 394] та працю А. Смоктія «Умань» [51], представлені в «КС».

Із першого джерела стає відомо, що місто, розташоване неподалік від кордонів Речі Посполитої, Російської імперії та Туреччини, було центром управління магнатерії Потоцького. Всевладний магнат прагнув перетворити місто на осередок міжнародної торгівлі. Біля міста була слобода козаків, звільнених від податків, які мали значні угіддя й отримували від Ф. Потоцького платню та одяг. Із 2 тис. 600 чол. 300 по черзі ходили до Кристинополя (родової столиці) охороняти покровителя. Раз на рік графський комісар проводив спеціальний огляд їх полку під командуванням полковника Обуха, коли козаки під дзвони та звуки труб і литавр виносили з міста знамена, бунчуки та прапори. Після огляду комісар давав на їх честь бенкет [16].

І. Кривошея, посилаючись на А. Смоктія, стверджує про неабияке значення Умані для його власників-магнатів Потоцьких [21], адже «у 1760 р. у місті, котре щойно отримало підтвердження магдебурзького права (уперше магдебурзьке право було надано в 1663 р. – автори: Васільєв С.А., Кривошея І. І., Кривошея Ір. І. Надання Умані магдебурзького права: проблема дослідження // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей. – Вип. 19. – К.: ХІК, Часи козацькі, 2010. – С. 218–221), було закладено фортецю, яка повинна була стати могутнім форпостом магнатської влади в регіоні. 28 березня 1761 р. спорудження фортеці (Старе місто) було урочисто завершено. Фортеця була розташована на пагорбі, мала дві брами – Новоміську та Раківську. Над ними були вежі, на котрих стояли гармати. Із боку Лисої Гори в палісаді існувала таємна хвіртка, яка постійно охоронялася. Місто-фортецю з двох боків оточувала річка Уманка. З третього боку його боронив глибокий яр; передмістя (Нове місто)

відокремлювалося від Старого безводним ровом та земляним валом. Двоповерховий будинок уманського комісара також були захищені дубовим частоколом (палями). За фортечними мурами знаходилися будівлі монастиря та монастирської школи, костьол, церкви, синагога, ратуша, а також дерев'яні житлові будинки» [51].

Інша уманська дослідниця О. Скус у дисертаційній праці [50], а згодом – монографічному дослідженні, присвяченому комплексному аналізу трансформаційних процесів у конфесійних осередках на Уманщині в умовах перебування Правобережної України в складі Російської імперії, опирається на корпус матеріалів, розміщених на сторінках «КС», у котрих представлено особливості релігійного життя регіону в умовах інкорпорації Наддніпрянщини російським царизмом після другого поділу Речі Посполитої. У бібліографічних та хронологічних статтях з історії церковного життя Уманщини, що належали авторству Ф. Терновського, О. Левицького, доведено самотність церковного устрою українського православ'я, але описово та суб'єктивно висвітлено релігійне життя на Уманщині.

До речі, І. Кривошея вказує, що саме василіанські монастирі були осередками духовної дихотомії на Уманщині. Цінну інформацію щодо уманського василіанського Свято-Богородицького монастиря дослідник теж черпає із матеріалів «КС». Посилаючись на «Краткий очерк истории города Умани», І. Кривошея [23, с. 94] зауважує, що «російський уряд у 1827 р. прийняв рішення скоротити кількість уніатських монастирів, але Уманський було вирішено залишити через значну чисельність учнів до більш раціонального облаштування освітньої справи на Правобережній Україні. Уманська василіанська школа, або колегія, продовжувала бути центром освіти для шляхетських родин півдня Київщини та Поділля» [16, с. 393].

Про кількість учнів і викладачів, їх національний склад, соціальний статус, подальше працевлаштування випускників стає відомо зі спогадів священника о. Никифора, що вийшли друком в «КС», дякуючи В. Ілляшевичу [13] (у 1892 р. на сторінках «Киевской старины» священник Віктор Ілляшевич

опублікував уривки зі спогадів отця Никифора Хмелевського (1814 – після 1886 р.), що навчався з 1821 р. по 1831 р. у василіанській школі при Уманському монастирі), та джерелознавчій розвідці А. Мердера «Мелочи из архива Юго-Западного края» [30].

Так, у 1830 р. Уманське повітове василіанське училище знаходилося під наглядом директора київської гімназії. Серед 800 учнів (600 учнів за спогадами Ігнація Свірського від 20 листопада 1886 року), що навчалися вже у семи класах (одному підготовчому та шести основних), було тільки шість вихованців греко-римлян і тринадцять православних. У конквіті (пансіоні при монастирі та училищі) утримувалися діти поміщиків, які володіли великими маєтками. Вони навчалися під наглядом закордонних учителів в основному іноземних мов, музики, танців, фехтуванню тощо. Після закінчення василіанської школи такі вихованці мали можливість продовжити навчання за кордоном [30, с. 16 – 162].

Описи Н. Хмелевського більш яскраво змальовують специфіку повсякденного життя в школі й особливості дидактичних принципів навчально-виховного процесу в закладі освіти: «Крім виконання чернечих обітниць, головним обов'язком усіх проводирів й учнів було виховання юнацтва в покорі та відданості звичаям і статутам римсько-католицької релігії, безумовної покірності старшим, а особливо батькам. У разі порушення порядку училищного, учень не мав права щось пояснювати, вигороджувати себе, а повинен був слухати й виконувати те, що йому було сказано [13, с. 161].

Вихованці василіанської школи перебували під постійним контролем вчителів, репетиторів й старших учнів. Так, наприклад, учнів старших класів, які, на думку шкільного керівництва, були взірцем для наслідування, залишали на посаді репетитора, котрий «був зобов'язаний дивитися за підлеглими йому учнями по релігійній частині, моральній; також за здоров'ям учня, його сном, майном, навчальним приладдям, пояснювати

учневі урок, вислухати його і, якщо учень не знав урок, то змусити його вивчити» [13, с. 162 – 163].

Никифор Хмелевський указував також на те, що в кожному класі були каляфатори й окультуси. Перші, а їх найчастіше було двоє на клас, допомагали викладачам підтримувати дисципліну. Порівняно з кінцем XVIII ст. покарання за порушення вихованцями режиму колегії зазнали деяких змін. Поряд із вже знайомими видами, у XIX ст. ми зустрічаємо й такі, як запис порушень в учнівську марку (книжечку) з наступною спокутою, роздягання винуватця при 200 вихованцях, один або більше удари різками по голому тілі в разі, якщо винуватець виправдовувався. Такі покарання були звичними для учнів перших чотирьох класів. Для студентів старших класів було популярним інше покарання: на листі паперу писалася назва провини вихованця, а потім цей лист прикріплювали до спини винуватця, і його водили з класу в клас. Професори та каляфатори здійснювали постійні перевірки помешкань студентів, відшуковуючи заборонену літературу, одяг тощо. Інколи такі “рейди” закінчувалися тим, що власнику квартири забороняли надавати учням житло [13, с. 164–166].

У кожному класі також були таємні наглядачі – окультуси, яких набирали з учнів. Вони «відправлялися секретно по квартирах, переодягаючись в різні костюми. При відвідуванні квартир заходили насамперед у кімнати господаря під різними приводами й видивлялися, як поведуться учні, та поведінку кожного записували; вони ж по черзі ходили в театр, клуб, на танцювальні вечори, в сад Софіївку, виглядаючи учнів. Незважаючи на сувору заборону, діти заможних батьків все ж таємно переодягалися в цивільний одяг і відвідували ці світські “оглядини”» [13, с. 165].

Шляхтичі-випускники середньої заможності очікували призначення або пропозиції на якусь посаду в приватної особи чи шукали щастя на іншій службі. Незаможна шляхта або представники духовенства, незважаючи

навіть на успіхи в освіті, розраховували на те, що їх залишать в училищі в ролі репетиторів-наглядачів [13, с. 162–165].

Ще один уманський дослідник О. Роєнко в статті «Історіографічні аспекти розвитку приватних закладів освіти в Україні (XIX – початок XX століття)» [46] здійснює аналіз науково-педагогічної та історичної літератури, художніх джерел, раритетних видань XIX – початку XX століття, у яких висвітлюються окремі аспекти розвитку приватної освіти в Україні. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує дослідження В. Доманицького «Из истории частных учебных заведений» (1901) [8], що міститься в «КС». Фактично це була єдина на той час розвідка, що мала на меті з'ясувати діяльність приватних пансіонів в Україні, зокрема в Київській губернії на початку XX століття, куди належала й Уманщина. Стаття дає можливість простежити кількісне зростання та регіональне розміщення пансіонів, а також ставлення російського уряду до них. Не менш важливо, що В. Доманицький описав підготовку до зустрічі імператора Олександра I в Умані.

Трішки більше про нашого земляка. Василь Миколайович Доманицький – видатний літературознавець, громадський діяч, історик, археолог, етнограф, критик, публіцист, перекладач, журналіст і редактор, організатор кооперативного руху в Україні. Він народився 19 березня 1877 року в с. Колодисте нині Черкаської області в родині священника о. Миколая і його дружини Парасковії Опанасівни. Крім Василя, у родині Доманицьких було п'ятеро дітей: брати Платон, Михайло й Віктор (усі стали видними людьми – у банківській справі, кооперативному русі, громадській діяльності й літературознавстві) і сестри Антоніна та Зінаїда (померла малолітньою).

Василь навчався в 4-ій київській гімназії, а згодом – на історико-філологічному факультеті університету Св. Володимира. В. Доманицький був надзвичайно працьовитим і непосидючим, друзі навіть називали його «Вітер», його неможливо було побачити без книжки. Уже на першому курсі

В. Доманицький стає співробітником відділу хроніки в журналі «Київська старовина», відвідує літературно-громадський гурток О. Кониського, виступає засновником нового українського видавництва «Вік». Він був найулюбленішим учнем Володимира Антоновича, із яким згодом тісно співпрацював.

У 1900 році Василь Доманицький закінчив університет й отримав посаду доглядача й вчителя в Київській приватній гімназії Валькера. Він буквально спалював себе на роботі і невдовзі захворів на сухоти [53].

За короткий час В. Доманицький підготував чимало наукових праць із різних галузей: історичної, літературознавчої, бібліографічної, археологічної, етнографічної; друкувався в журналах «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Кіевская старина» та ін. Як співробітник журналу «КС», В. Доманицький опублікував там близько ста розвідок на історичні й літературні теми, користуючись при цьому псевдонімами («Словник...» О. Дея фіксує 19 псевдонімів В. Доманицького («Вітер», «Колодянин», «Звенигородець» та ін.)). На думку М. Наєнка, псевдонім «Вітер» цілком відповідав його рвйному темпераменту й прагненню встигнути переробити всю потрібну для нього й України роботу. Насамперед – у галузі української історії. До сьогодні зберігають свою наукову вартість такі дослідження В. Доманицького, як «Козаччина на переломі XVI–XVII століть», «Причинки до історії повстання Наливайка», «Пісні про Нечая», «Балада про Бондарівну і пана Каневського» та ін. [32].

Упродовж семи років, послуговуючись матеріалами, які зберігалися в Чернігівському музеї імені В.В. Тарновського, у редакції «КС», у В. Науменка, у Рум'янцевському музеї в Москві, він готував до друку перше, найповніше, опрацьоване та звірене з автографами-рукописами видання «Кобзаря» (Петербург, 1907 р.). Крім того, В. Доманицький був редактором першого україномовного підручника «Історії України» М. Аркаса [53].

У 1906 р. селяни Звенигородського повіту обрали В. Доманицького своїм представником на виборах до I Державної Думи, і він переїхав до

Петербурга. Тут він видає «Словник пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів», продовжує співпрацювати з часописами «Рада», «Літературно-науковим вісником», «Українским вестником», редагує газету «Рідна справа. Вісті з Думи». У різні роки з'являються його праці: «Друкарська справа в Малоросії на початку ХІХ ст.», «Пісні про Нечая», «Авторство Марка Вовчка», «Цивільний шлюб і шлюбна розлука на Україні», «Новознайдені твори Шевченка», «Как насаждается на Украине интенсивная культура», перекладає «Жерміналь» Золя, російські повісті Марка Вовчка.

Він працював у друкованих органах українських фракцій І і ІІ Державних Дум Росії. Після розгону ІІ Державної Думи за громадську діяльність його було заслано на Північ, згодом заслання замінили на 3-річне вигнання за кордон. Наприкінці 1907 р. В. Доманицький виїхав. Стан здоров'я вченого погіршився – прогресував туберкульоз, тому лікарі відправили його до французького містечка Аркашону. У червні 1910 р. батьки В. Доманицького, розуміючи, що син безнадійно хворий, отримали дозвіл на перевезення його додому, але запізно: 28 серпня (10 вересня) 1910 р. В. Доманицького не стало. Побратими перевезли прах в Україну. Оскільки дослідник перебував у списку «неблагонадійних», ховати в Києві його було заборонено, поховали в рідному Колодистому [53]. Пам'ять В. Доманицького шанується його земляками, хоча мало хто в повній мірі розуміє, скільки зроблено було для України 33-річним чоловіком.

У 2013 році видавництво «Візаві» й уманський краєзнавець В.М. Давидюк запропонували широкому загалу унікальний двотомник, в якому зібрано матеріали з історії Уманщини, що виходили друком у «КС» [14; 15].

Насамперед, таке видання – це важливий крок до глибокого дослідження історії міста. На сторінках кожного тому статті про історичне минуле Умані та Уманщини, які колись друкувалися в цьому популярному в кінці ХІХ – на початку ХХ столітті щомісячному історико-етнографічному та літературному часописі. В. Давидюк, науковий співробітник Уманського

краєзнавчого музею, упорядник двотомника, прокоментував цю визначну для Умані подію так: «Часопис “Київська старовина” містить на своїх сторінках чимало цікавої інформації про Умань та Уманщину. Це й історичні огляди, і нариси, й есе, і дослідження. До сьогодні статті, розміщені в цьому журналі, знали переважно лише історики та дослідники. Я вирішив систематизувати в хронологічній послідовності всі матеріали, викладені там, що стосуються саме нашого міста та його околиць» [48]. Видання безумовно прислужиться в справі вивчення історичного минулого нашого краю.

Також варто зауважити, що серед численних матеріалів «КС» на уманську тематику мало залучений до історіографічної бази сучасних наукових напрацювань «Нарис Коліївщини» Я. Шульгина, надрукований у семи номерах «КС» обсягом близько півтори сотні сторінок [54–60], А. Скальковського «Декілька документів до історії Гайдамаччини» [49], дуже цікаве й пізнавальне листування П. Румянцева щодо повстання в Україні [41–43], однак висловимо сподівання, що молоде покоління істориків-краєзнавців і метри вітчизняної історичної науки в численних наукових розвідках опиратимуться й на інтелектуальні скарби «КС», уводячи в обіг документальні свідчення й науково-публіцистичні тексти, що стосуються історії Умані й Уманщини.

Таким чином, численні краєзнавчі матеріали про історичне минуле регіону (етнографічні нотатки та статті, опубліковані в часописі вимагають окремого дослідження) надруковано на сторінках журналу «Кіевская старина» за 1882 – 1906 рр. Жанрова палітра текстів уміщує аналітичні огляди, статті, спогади, щоденники, листи, нариси. Авторський колектив – світила вітчизняної й світової історичної науки: В. Антонович, В. Доманицький, М. Левицький, О. Левицький, А. Скальковський, Я. Шульгин та ін. Залучення сучасними дослідниками-краєзнавцями (С. Васільєвим, І. Кривошеєю, Ір. Кривошеєю, Т. Кузнець, О. Скус, І. Фициком та ін.) наукових напрацювань своїх попередників дозволило відтворити історичне краєзнавче полотно заселення краю, розширити

історіографічну й джерельну базу вивчення Коліївщини (1768 р.) і гайдамацького руху, простежити етапи побудови «Софіївки», проїнятися духом авантюризму й таємничості щодо підземних тунелів Умані, розглянути культурне, політичне, економічне, релігійне й освітнє життя регіону в різні періоди. Однак залишається ще чимало розвідок, котрі лише побіжно згадані й належним чином не оцінені академічним загалом сьогодення, а тому існує потреба і в дослідженні, й у залученні матеріалів «Кіевской старины» до кола наукових джерел.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Уманский сотник Иван Гонта (1768 г.) / В. Антонович // Кіевская старина (далі – КС). – 1882. – № 11. – С. 250 – 276.
2. Антонович М. «Киевская старина»: з приводу ювілеїв / М. Антонович // Український історик. – 1983. – № 2 – 4. – С. 12–13.
3. В. А. Записки Карла Хоецкого (1768–1776) // КС. – 1883. – № 1, 3, 11–12.
4. Васільєв С.А. Умань – історичне місто Східного Поділля (початок XVII – початок XX ст.) / С.А. Васільєв // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2011. – С. 37–44.
5. Волобуєва А. Журнал «Киевская старина» у відстоюванні української мови / А. М. Волобуєва // Стиль і текст. – 2001. – Вип. 2. – С. 176–180.
6. Волошенюк О. Журнал «Київська старовина» на початку XXI ст. / О. Волошенюк, С. Дьома // Освіта України. – 2001. – № 32. – С. 7–12.
7. Гайдамацкое движение XVIII века и монахи Киевского монастыря // КС. – 1893. – № 5. – С. 228 – 241.
8. Доманицкий В. К истории частных пансионеров в Киевской губернии в начале XIX века / В. Доманицкий // КС. – 1901. – № 6. – С. 450–459.

9. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага, 1923. – 219 с.
10. Ефремов С. Рец. на: Систематический указатель журнала «Кіевская старина» (1882-1906). Издание Полтавской учёной архивной комиссии. Составлен членами комиссии: И. Павловским, В. Щепотьевым, А. Явойским и Б. Чигринцевым / С. Ефремов // Украинская жизнь. Полтава. – 1912. – Кн. 2. – С. 28–41.
11. Забіяка І. Журнал «Киевская старина»: вчора, сьогодні, завжди / І. Забіяка // Наукові записки. – К. : Інститут журналістики, 2001. – Т. 3. – С. 74 – 77.
12. Забіяка І. Матеріали журналу «Киевская старина» – першоджерело і привід для роздумів (постановка проблеми) / І. Забіяка // Вісник Київського національного університету. Журналістика. – 2004. – № 12. – С. 15–22.
13. Илляшевич В. Из воспоминаний священника о. Никифора Хмелевского об упраздненном базилианском училище в г. Умань // КС. – 1892. – Т. XXXVIII. – С. 161 – 167.
14. История Уманщины на страницах «Кіевской старины» (1882–1889 г.г.) [Текст]: [в 2 т.]. Т.1 / Відділ культури і туризму Уманської міської ради, Уманський краєзнавчий музей; [уклад. В. М. Давидюк]. – Умань : [Візаві], 2013. – 578, [2] с.
15. История Уманщины на страницах «Кіевской старины» (1890–1905 г.г.) [Текст]: [в 2 т.]. Т.2 / Відділ культури і туризму Уманської міської ради, Уманський краєзнавчий музей; [уклад. В. М. Давидюк]. – Умань : [Візаві], 2013. – 532, [2] с.
16. К.И.Т-ій. Краткий очерк истории города Умани // КС. – 1888. – Т. XXII. – № 8. – С. 381–394.
17. Кіян О. З історії видання «Киевской старины» / О. Кіян // Київська старовина. – 1996. – № 4 – 5. – С. 4 – 10.
18. «Киевская старина» – історія крізь століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/184> 38

19. Киевская старина: номера [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iht.univ.kiev.ua/library/kievskaya-starina/all-volumes>.
20. Костомаров Н. Киевская старина / Н. Костомаров // Новое время. – 1882. – № 2212, 2442, 2449.
21. Кривошея І. Місто Умань у власності графів Потоцьких (друга чверть XVIII – перша третина XIX ст.): територія конфлікту, компромісу чи взаємодії? / Ігор Кривошея // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України, 2009. – Вип. XVI. – С.173-183.
22. Кривошея І. Рецепція культурного життя Умані в мемуарній літературі: доба польських аристократів Потоцьких (1726 – 1832 рр.) / Ігор Кривошея // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: 3б. наукових праць. – Випуск 9: Ювілейний випуск до 70-річчя професора Борисенка Володимира Йосиповича. – К., 2012. – С.199 – 208.
23. Кривошея І. Уманська василіанська школа в період свого розквіту (1796–1830 рр.) / Ігор Кривошея // Педагогічне краєзнавство. – С. 94 – 100.
24. Кучинський М. «Киевская старина» – це моє третє дитя / М. Кучинський // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 107 – 112.
25. Левицкий М. За Колиивщины / М. Левицкий // КС. – 1901. – № 6. – С. 460 – 497.
26. Левицкий О. Основные черты внутреннего строя Западнорусской церкви в 16 – 17 вв. / О. Левицкий // КС. – 1884. – № 8. – С. 627 – 654.
27. Материалы для истории Колиивщины или резня 1768 г. // КС. – 1882. – № 8. – С. 297 – 321.
28. Материалы для истории народного образования // КС. – 1882. – Т. II.
29. Материалы из истории Гайдаматчины // КС. – 1888. – № 11. – С. 307 – 325.
30. Мердер А. Мелочи из архива Юго-Западного края // КС. – 1903. – № 7–8.

31. Михайлин І. Л. Нарис історіографії історії української журналістики: «Киевская старина» / І. Л. Михайлин // Наукові записки Інституту журналістики. – 2003. – Т. 13: жовтень-грудень. – С. 18–22.
32. Наєнко М. Василь Доманицький: історик, філолог, дослідник і видавець «Кобзаря» / М. Наєнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D1%8C%D1%8E%D1%82%D0%B5%D1%80/Desktop/Downloads/Shs_2009_12_19.pdf
33. Негодченко О. П. Журнал «Киевская старина» (1882–1906) як оригінальне та унікальне явище української культури / О.П. Негодченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2007. – Вип. XXI.
34. Несколько данных о судьбе Железняка после его ареста в Умани // КС – 1882. – № 12. – С. 465 – 586.
35. Описание бедствия, постигшего Умань и всю Украину в 1768 г. // КС. – 1888. – № 3. – С. 520–529.
36. Отрывок из записок анонима (1768 г.) (Казнь Гонты и усмирение «Колиивщины») // КС. – 1882. – № 11. – С. 349 – 353.
37. Палієнко М. «Кієвская старина» (1882–1906): Систематичний покажчик змісту журналу. – К.: Темпора, 2005. – 608 с.
38. Палієнко М. «Кієвская старина» (1882–1906): Хронологічний покажчик змісту журналу. – К. : Темпора, 2005. – 480 с.
39. Палієнко М. «Кієвская старина» у громадському та політичному житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Темпора, 2005. – 384 с., іл.
40. Поліщук Т. В. Публікація мемуарів на сторінках часопису «Киевская старина»: проблематика, систематизація, аналіз [Текст] / Т. В. Поліщук // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 19. – С. 72–80.

41. Переписка гр. П.А. Румянцева о восстании в Украине 1768 г. // КС. – 1882. – № 9. – С. 523 – 551.
42. Переписка гр. П.А. Румянцева о восстании в Украине 1768 г. // КС. – 1882. – № 10. – С. 89 – 118.
43. Переписка гр. П.А. Румянцева о восстании в Украине 1768 г. // КС. – 1883. – № 9–10. – С. 254 – 286.
44. Погребняк В. Часопис «Киевская старина» та його роль у розвитку української історичної науки наприкінці ХІХ ст. – поч. ХХ ст. / Валентина Погребняк / Наукові праці Центру історіографічних досліджень: Збірник статей за результатами роботи Центру історіографічних досліджень. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 80 с. – С. 34 – 38.
45. Рассказ современника о приключениях с ним во время «Колиивщины» // КС. – 1887. – № 11. – С. 51–64.
46. Роенко С. О. Історіографічні аспекти розвитку приватних закладів освіти в Україні (ХІХ – початок ХХ століття) / С. О. Роенко // Науковий вісник Донбасу. – 2011. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd>
47. Рудукан Р. Загадочные подземелья «Софиевки» / Руслан Рудукан // Строительство и реконструкция. – 2008. – № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stroy-ua.net/arkhytektura-y-hradostroytelstvo/zahadochnye-podzemelja-sofyevky.html>
48. Світ побачив двотомник «Історія Уманщини на сторінках журналу «Київська старовина». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uman.info/ua/news/svit-pobachyv-dvotomnyk-storiya-umanshchyny-na-storinkah-zhurnalu-kyuivska-staro -5779>
49. Скальковский А. Несколько документов к истории Гайдаматчины / А. Смальковский // КС. – 1885. – № 10. – С. 277 – 318.
50. Скус О.В. Трансформація конфесійних осередків на Уманщині (1793–1917 рр.) / Ольга Володимирівна Скус / Автореферат дис. на здобуття

наукового ступеня кандидата історичних наук за спец. 07.00.01 – історія України. – Переяслав-Хмельницький – 2008. – 23 с.

51. Смоктий А. Г. Умань и Софиевка / А. Смоктий // КС. – 1882. – № 12. – С. 420 – 437.

52. Фицик І. Д. Мемуари польської шляхти як джерела з історії Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX століття / І.Д. Фицик // Чорноморський літопис. – 2014. – № 10. – С. 142 – 149.

53. Чоловік з душею дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uahistory.com/topics/famous_people/2589

54. Шульгин Я. Очерк Колиивщины / Я. Шульгин // КС. – 1890. – № 2. – С. 185 – 220.

55. Шульгин Я. Очерк Колиивщины / Я. Шульгин // КС. – 1890. – № 3. – С. 381 – 418.

56. Шульгин Я. Очерк Колиивщины / Я. Шульгин // КС. – 1890. – № 4. – С. 22 – 52.

57. Шульгин Я. Очерк Колиивщины / Я. Шульгин // КС. – 1890. – № 5. – С. 268 – 306.

58. Шульгин Я. Очерк Колиивщины / Я. Шульгин // КС. – 1890. – № 6. – С. 409 – 426.

59. Шульгин Я. Очерк Колиивщины / Я. Шульгин // КС. – 1890. – № 7. – С. 1 – 21.

60. Шульгин Я. Очерк Колиивщины / Я. Шульгин // КС. – 1890. – № 8. – С. 192 – 223.

Кривошея И. И., Кривошея Ир. И., Якименко Л. Н. История Уманщины на страницах «Киевской старины»: проблематика и информационный потенциал публикаций.

В статье осуществлен содержательный, проблемно-тематический и жанровый анализ краеведческих материалов, касающихся истории города

Умань и Уманищины, напечатанных в журнале «Киевская старина» (1882–1906 гг.). Среди авторов научных, научно-публицистических, художественно-документальных, эпистолярных текстов указан ряд известных в Украине и в мире историков (В. Антонович, В. Доманицкий, Н. Левицкий, А. Левицкий, А. Скальковский, Я. Шульгин и др.), которые проливают свет на возникновение города Умань, события Коливищины и гайдамацкое движение, возведение «Софиевки», на развитие культуры и образования региона, на политическую, экономическую и религиозную жизнь Умани.

Ключевые слова: *«Киевская старина», Умань, Уманицина, Коливищина, Иван Гонта, Максим Железняк, Василианский монастырь, краеведение.*

Kryvosheja I.I., Kryvosheja Ir.I., Yakymenko L.M. Uman history on pages «Kievskaya starina»: Problems and information potential of publications.

The article presents content, problem-thematic and genre analysis of local history materials relating to the history of the town of Uman and Uman region, printed in the journal «Kievskaya Starina» (1882-1906 gg.).

Among the authors of scientific, journalistic, artistic and documentary, epistolary and folklore texts specified number of well-known historians in Ukraine and in the world (V. Antonovych, V. Domanyskyy M. Levitsky, A. Levitsky, A. Skalkowski, J. Shulgin etc.), which shed light on the origin of the town of Uman, events of Koliyivshchyna and deployment of Haidamak movement, building of «Sofiyivka», on the development of culture and education in the region, on the political, economic and religious life of Uman.

Key words: *«Kievskaya Starina», Uman, Uman region, Koliyivshchyna, Ivan Gonta, Maksym Zaliznyak, Basilian monastery, local history.*